

Dr.sc. Ladislav Bognar

DA LI JE SAMOUPRAVNI SOCIJALIZAM BIO DEMOKRATSKO ILI TOTALITARNO DRUŠTVO?

Sažetak

Danas je postalo uobičajeno društvo u kojem smo živjeli 45 godina olako proglašavati totalitarnim, neslobodnim, pa čak i zločinačkim. Naziva ga se komunizmom i da smo sve te godine „živjeli u mraku“. Takav površan i netočan odnos prema društvu koje sigurno ima mjesto ne samo u našoj nego i u europskoj i svjetskoj povijesti osim što je netočan i pokazatelj kako se ne poznaju osnovni pojmovi kojima se barata, štetan je i za društvo u kojem sada živimo jer se odbacuje i mnogo toga što je bilo dobro pa imamo fenomen da se s prljavom vodom izbacuje i dijete. Budući da je jugoslavenski samoupravni socijalizam nastao kao antiteza unitarizmu stare Jugoslavije, fašističkom režimu NDH i sovjetskom staljinističkom socijalizmu jasno je da se on ne može poistovjetiti ni s jednim od njih. Bio je to pokušaj da se u nepovoljnim društvenim okolnostima stvori humanističko društvo okrenuto čovjeku i njegovim potrebama. Kao što to obično biva ono je u sebi imalo klice vlastitog samouništenja, a to su bili militarizam, nacionalizam i vjerska netolerancija.

Ključne riječi: demokratsko i totalitarno društvo, sovjetski socijalizam, demokratski socijalizam, samoupravni socijalizam, militarizacija, vjerska netrpeljivost, nacionalizam.

DEMOKRATSKO I TOTALITARNO DRUŠTVO

Mnogi se danas nabacuju ovim pojmovima pokazujući da uopće ne razumiju njihovu suštinu. Posebno je na udaru društvo u kojem smo većina nas živjeli i naziva ga se komunizam, društvo iza željezne zavjese, boljševizam, totalitarno ili čak zločinačko društvo. Takav odnos ne samo da nije istinit niti korektan nego se odbacuje i sve ono vrijedno što je stvoreno u tom društvu čime se nanosi šteta i suvremenom društvu.

Povijesni prototip ovih dvaju društava možemo vidjeti u grčkim državicama Ateni i Sparti. U Ateni su odrasli građani (doduše ne žene i ne robovi) dolazili svakih 10 dana na trg na kojem se raspravljalo o aktualnim problemima i načinima njihovog rješavanja. U Ateni je u to vrijeme procvjetala filozofija,

Na slici je „Laokont sa sinovima“ jedno od remek djela antičke umjetnosti

umjetnost i sve ono vrijedno što je stvoreno u staroj Grčkoj stvoreno je u Ateni. Sparta je pak bila državnica koja je ličila na vojni logor i sve je bilo u funkciji priprema za rat, izdržljivost u nedaćama, lukavost. Sparta nije ljudskoj kulturi donijela gotovo ništa osim nekih vještina u ratovanju koje danas nisu aktualne.

Demokratsko društvo kako je ostvareno u Ateni nastavilo je svoje postojanje i u Rimskom carstvu gdje su stvorena i mnoga vrijedna umjetnička djela, značajna ostvarenja u arhitekturi, a svakako najveći doprinos čovječanstvu je rimsko pravo koje i danas ima utjecaj na pravno uređivanje demokratskih društava. Raspadom Rimskog carstva Europa ulazi u dugo razdoblje totalitarizma u vrijeme Svetog rimskog carstva koje je kroz osam stoljeća funkcioniralo kao teokratsko društvo koje je gušilo svaku slobodnu misao i samo na prostoru današnje

Hrvatske je spaljeno oko tisuću ljudi uglavnom žena. Tek pojavom pokreta pod nazivom humanizam i renesansa počinju se ponovno oživljavati antičke demokratske ideje i stvaraju se postepeno uvjeti za građansku demokraciju koja je danas utemeljena na tekovinama francuske buržoaske revolucije. Tada je donesena Deklaracija o pravima čovjeka i građanina u kojoj se ističe da se ljudi rađaju i ostaju slobodni i jednaki, te su svi jednaki pred zakonom. Proglašava se sloboda govora i pisanja i jamči nepovredivost prirodnog vlasništva.

SUVREMENA DEMOKRATSKA I TOTALITARNA DRUŠTVA

Kad je riječ o novijem dobu totalitarna društva možemo podijeliti na fašistička, teokratska, vojne diktature i staljinistička. U fašističkim društvima naglasak je na nacionalizmu i težnji stvaranja nacionalnog jedinstva za što je obično potrebno suprotstavljanje nekoj drugoj naciji ili društvenoj grupi. U teokratskim društvima nameće se jedna religija kao neprikosnovena istina i svi oni koji bi se pokušali tome suprotstaviti bivaju kažnjeni ili likvidirani. Staljinistička društva nastala su kad je Marxova teorija o diktaturi proletarijata pretvorena u diktaturu vladajuće klike i stvaranje neprikosnovenog vođe koji odlučuje o životima milijuna drugih ljudi. To su društva neslobode koja nisu okrenuta ljudskim potrebama nego su ljudi u funkciji održavanja postojećeg režima.

Neki naši sociolozi smatraju da demokracija, građansko društvo i kapitalizam predstavljaju tri aspekta jednog te istog pojma. Iako se donekle s tim slažem ipak mislim da demokracija znači prvenstveno određenu kvalitetu društvenih odnosa, ljudskih sloboda i mogućnosti da ljudi sami odlučuju o svom životu. Mnogi su ukazivali na to da demokracija nije nikako neko idealno društvo. Atenska demokracija je osudila na smrt jednog od najvećih mislilaca svog doba Sokrata jer je poučavao mlade ljude da kritički razmišljaju o stvarnosti oko sebe. A i vinovnici stvaranja fašizma su demokratskim putem došli na vlast. Osim toga svako društvo ima u sebi i društvene podgrupe koje su vrlo hijerarhijski strukturirane i nikako se ne mogu smatrati demokratskim kao što je vojska, policija, državna administracija, vjerske zajednice, proizvodni pogoni, a to je onaj realni život u kojem se čovjek baš ne osjeća slobodnim. Ako se demokracija svodi samo na izbore koji se događaju svake četvrte ili pete godine pri čemu i do 50% građana apstinira onda je to samo forma bez sadržaja.

<https://www.24sata.hr/news/tek-45-posto-zemlja-se-smatra-slobodnima-evo-gdje-smo-mi-547296>

POKUŠAJI STVARANJA HUMANOG DRUŠTVA

Za totalitarna društva karakteristično je da se postojeće društvo idealizira i nastoji se ljude preodgojiti za potrebe tog društva (društvo je dobro, ali ljudi ne valjaju). Veliča se država koja se izjednačava s društvom. Humanistički pristup smatra da ni jedno društvo nije idealno i da ga treba mijenjati u skladu s ljudskim potrebama. Država se smatra sustavom represije kojim se provode ili zaustavljaju promjene u društvu, ali i ostvaruju interesi vladajuće klase. Kapitalizam je uspio razviti proizvodne snage do ranije neslućenih razmjera, ali stvara ciklične krize koje na ulicu izbacuju mase radnika i stalno proizvodi veliki broj sirotinje i sve manji broj enormno bogatih ljudi.

Ljudi su sanjali, ali i praktično ostvarivali društva koja bi prevladala mane kapitalizma i bila u funkciji stvaranja uvjeta za normalan život i osobni razvoj svojih građana. To je trebao biti socijalizam, ali su stvari krenule u lošem smjeru. Pariška komuna koja je bila prvi takav pokušaj stvaranja društva čija osnovna vrijednost ne bi bio kapital nego čovjek. Budući da se nisu radikalno obračunali s predstavnicima buržoazije nastojeći provoditi reforme koje bi išla u korist većine građana naivno vjerujući da će to naići na opću podršku, omogućili su im da se vojno organiziraju i u krvi uguše ovaj humanistički pokušaj. Na smrt je osuđeno 45000 ljudi. To je utjecalo na teoretičare radničkog pokreta da zagovaraju diktaturu proletarijata kao prvu fazu u ostvarivanju ovakvog društva jer se vidjelo da će

snage kontrarevolucije biti vrlo okrutne u zaustavljanju društvenih promjena. U prilogu je odlomak iz filma Petera Watkinsa „Komuna (Pariz, 1871)“. <https://youtu.be/HGibZ2USeSM>

DEMOKRATSKI SOCIJALIZAM

Marx je smatrao da je socijalizam moguć samo u društvima u kojima je kapitalizam odradio svoje i razvio proizvodne snage koje će omogućiti društvo jednakosti, a to je značilo u najrazvijenijim europskim zemljama. Lenjin je pak smatrao da su šanse za pobjedu revolucije veće u zemljama u kojima je buržoazija slabije organizirana i govorio je da „lanac puca na najslabijoj karici“. Ali u zemlji u kojoj nije bilo nikakve demokratske tradicije nije bilo moguće razvijati demokratski socijalizam kako su to zagovarali Karl Liebknecht i Rosa Luxemburg, koja o socijalizmu u Sovjetskom Savezu piše:

„Bez općih izbora, slobode tiska i sastajanja, slobodne borbe mišljenja odumire život u svakoj od tih institucija, postaje privid života, pri čemu birokracija postaje jedini djelatni element. Javni život se postepeno uspavljuje, nekoliko tuceta partijskih vođa neiscrpane energije i bezgraničnog idealizma upravlja i vlada... a jedna elita radništva biva pozivana od vremena do vremena na skupštine, da bi pljeskala govorima rukovodilaca, jednoglasno odobravala predložene rezolucije, u osnovi dakle jedna klikaška rabota – svakako diktatura, ali ne diktatura proletarijata, nego diktatura šake političara.“

Ona smatra da socijalizam ima smisla ako promiče slobodu:

"Sloboda samo za pristalice vlade, samo za članove jedne stranke - koliko god da je brojna - to uopće nije sloboda. Sloboda je uvijek i isključivo sloboda za onoga koji misli drukčije. Ne zbog bilo kakvog fanatičnog koncepta "pravde", već zato što sve što je poučno, zdravo i pročišćavajuće u političkoj slobodi zavisi od ove suštinske karakteristike, a njegova efikasnost nestaje kada "sloboda" postane posebna privilegija."

Rosa Luxemburg

No njihov pokušaj da ostvare demokratski socijalizam u Njemačkoj svirepo je ugušen Karl Liebknecht je ubijen metkom u potiljak, a Rosu Luxemburg su zatukli kundacima i bacili u kanal.

SOVJETSKI SOCIJALIZAM

Zahvaljujući Ljenjinu socijalizam je uspio pobijediti u Rusiji i nizu zemalja koje su preuzele naziv Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). U toj zaostaljoj i ratom opustošenoj zemlji po kojoj su lutale gomile djece bez roditelja, u kojoj je cvjetao kriminal, a vladala glad i beznađe jedan je strani novinar pitao Lenjina kako on vidi izlaz iz ove situacije kad su porušene sve one vrijednosti koje je imala carska Rusija. On je odgovorio da od tih vrijednosti običan narod nije imao nikakve koristi i zatim mu otkrio veliku kartu na kojoj je bio plan elektrifikacije. I zaista već prvih godina učinjen je vidan napredak u razvoju gospodarstva i stabilizaciji društva. Ne znamo što bi se događalo da je Lenjin poživio, ali na njegovo mjesto je došao Staljin koji je prema psihološkoj analizi Fromma bio patološka osoba na što je još za života ukazivao i Lenjin. Staljin je odmah krenuo u razvoj vlastitog kulta ličnosti i likvidaciju svih koji su mu predstavljali prepreku pa je tako likvidirao gotovo cijeli CK boljševičke partije iz Lenjinovog doba i 80% višeg komandnog kadra Crvene armije. U Staljinovim čistkama likvidiran je ogroman broj ljudi i tako je humanistička ideja o stvaranju jednog društva okrenutog dobrobiti ljudi pretvorena u svoju suprotnost.

Radničke demonstracije u SAD

Kad je Crvena armija uspješno dobila bitku protiv njemačkog nacizma i „oslobodila“ veći broj istočnoeuropskih zemalja, koje nisu imale ozbiljnijih vlastitih antifašističkih pokreta Staljin je i njima nametnuo koncepciju socijalizma koji je do tada razvijan u SSSR-u. To je bila daljnja kompromitacija ove ideje pravednog društva. Stvoreno je totalitarno društvo straha, neslobode i kršenja ljudskih prava u velikom dijelu Europe, dakle sve suprotno od onog što su sanjali veliki mislioci tog doba. Kasnije su po sličnom obrascu ostvareni sustavi tzv. „real-socijalizma“ u Kini i još nekim zemljama pa je ideja socijalizma kao demokratskog i humanog društva definitivno kompromitirana.

<https://www.24sata.hr/news/svjedokinja-staljinovih-logora-bila-sam-beba-u-gulagu-smrti-519338>

SOCIJALDEMOKRATSKI MODEL

Kapitalisti su odmah ovaj izvitopereni socijalizam nazvali komunizmom i koristili ga u borbi protiv „komunističke opasnosti“. Radnički pokret se u zemljama razvijenog Zapada podijelio i postepeno prihvatio socijaldemokratsku orijentaciju da se kroz parlamentarnu borbu radi na humaniziranju postojećeg društva i ostvarivanju elementarnih radničkih i ljudskih prava ne dirajući u privatno vlasništvo, tržišnu ekonomiju i kapitalistički sustav. Budući da se buržoazija plašila socijalističke revolucije u vlastitim zemljama pristajala je (doduše nerado) na mnoge zahtjeve i postepeno je dolazilo do društvenih promjena demokratskim putem.

Moj otac mi je pričao kako je izgledao život radnika u kapitalističkom sustavu stare Jugoslavije. Radnici nisu imali stalno zaposlenje, zdravstvenu zaštitu niti bilo kakva prava. Obično bi se okupljali na jednom mjestu u Slavonskom Brodu nedaleko tvornice vagona. Tu bi dolazio netko iz tvornice i odabrao nekoliko njih koji su tvornici bili potrebni za neki posao. Radili su za minimalnu nadnicu dok je bilo posla, a zatim su opet poslani na čekanje. On se ljutio što radnici u socijalističkoj Jugoslaviji ne znaju cijeniti što imaju redovna i pristojna primanja, stalni posao, zdravstvenu zaštitu, besplatan topli obrok, dodatak na djecu, besplatno školovanje, mirovinsko osiguranje i mogućnost da odlučuju o svim važnijim pitanjima u tvornici.

Kad sam osamdesetih godina boravio u Nizozemskoj, Švedskoj i Norveškoj osobno sam se uvjerio da te zemlje imaju mnogo elemenata koji se smatraju socijalističkim. Bio je to rezultat dugogodišnje borbe radničkih sindikata i lijevih stranaka za humaniziranje društva. Mnogi znanstvenici koji su se bavili ovom problematikom kao što su Erich Fromm, Herbert Marcuse, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Georges Gurvitch sovjetski model nisu smatrali socijalizmom nego su elemente socijalizma nalazili upravo u Švedskoj, Nizozemskoj, ali i u jugoslavenskom samoupravnom socijalizmu. Zbog kompromitiranosti termina socijalizam sovjetskim modelom društvo za koje se zalažu socijaldemokratske stranke Zapada nazvali su socijalna država.

JUGOSLAVENSKI SOCIJALIZAM

U svakom demokratskom društvu ima totalitarnih elemenata, a u svakom totalitarnom nađe se i demokratskih zato olako nazivanje nekog društva ovim terminima je često površno i popraćeno predrasudama. To se događa i u procjenjivanju jugoslavenskog socijalizma u kojem smo mnogi od nas

živjeli. Danas je moderno to društvo proglašavati ne samo totalitarnim nego i svrstavati ga čak u zločinačke režime. Iako mislim da nije dobro idealizirati društvo i da prema svakom društvu treba imati kritički odnos i mijenjati ga prema ljudskim potrebama ipak treba istini za volju i o jugoslavenskom socijalizmu govoriti realno.

Jugoslavenski socijalizam nastao je kao antiteza kapitalističkom društvu stare Jugoslavije u kojem su jugoslavenski komunisti bili sustavno proganjani, kao antiteza fašizmu protiv kojeg su vodili uspješnu i tešku borbu u drugom svjetskom ratu, ali i kao antiteza staljinističkom modelu socijalizma kojeg su odbacili. Zato je neprimjereno svrstavati ga ni u jedan od ovih društava koja su mu bila suprotnost. Jugoslavenski komunisti izabrali su težak put postupnog građenja jednog humanističkog društva koje će biti okrenuto čovjeku i njegovim potrebama. To je u jednoj siromašnoj zemlji, podijeljenoj na veći broj nacionalnosti i religija, ali i sukobljenih strana u nedavnom ratu bio težak i gotovo nemoguć zadatak. Mi koji smo živjeli te promjene znamo da su one bile burne i da su kod nekih izazivale otpor, ali kod većine optimizam. Dogodio se razvoj industrije i mase ljudi preselile su se iz sela u gradove. Gradile su se pruge, ceste, mnogo toga je rađeno dobrovoljnim radom.

Erich Fromm pišući o fenomenu socijalizma kaže, da su jugoslavenski komunisti kao svoju glavnu primjedbu sovjetskom socijalizmu iznijeli svoju zainteresiranost za pojedinca nasuprot državnoj mašineriji, i koji su razvili jedan sistem decentralizacije i pojedinačne inicijative, koji se bitno razlikuje od sovjetskog ideala centralizacije i potpune birokratizacije. Žan Pol Sartr, filozof i književnik kaže: „Titova Jugoslavija je realizacija moje filozofije“. Rade Šerbedžija, glumac: „Socijalizam humanog lika (ne ruski socijalizam), onaj koji smo dotakli sa Titom, je jedino pravo humano društvo“. Lordan Zafranović filmski režiser kaže: „Titova Jugoslavija bila je vrhunac civilizacije tih nesretnih naroda i smatram da nikada više u svojoj historiji neće biti na tom nivou, s tim ugledom, s takvom snagom, s tim socijalnim situacijama, u kojima su bili besplatni školovanje, bolnice, ljetovališta, kada je cvjetala umjetnost.“ Miroslav Krleža pak kaže: „Ovaj prostor ostaje ono što je uvijek bio – prostor trenja, ili dodira, ako hoćete, ali uvijek prostor pretenzija jačih suvereniteta. Ne treba nikada zaboraviti da se velike sile, ako ne ratuju, ali i kad ratuju među sobom, uvijek nagađaju preko glava malih naroda. Tito je postao ono što je postao upravo zato jer je o tome imao preciznu svijest, jer je o tome trajno vodio računa i jer je znao neutralizirati nagodbe pa, dozvolile, i diktate velikih na račun malih. U tom je smislu učinio za položaj Hrvata više nego itko ikada u njihovoj povijesti. Ali Hrvati, kažem vam, nisu toga svjesni.... I mogao bih vam u detalje prognozirati što će mu se sve tovariti na dušu kad ode.“

Evo što danas misle građani Zagreba o jugoslavenskom socijalizmu: <https://youtu.be/MjrL3W9fTm0>

REZOLUCIJA INFORMBIROA

Jugoslavenski socijalizam postepeno se razvijao i prolazio je kroz nekoliko razdoblja. Neposredno poslije rata poražene fašističke snage nisu se predavale i nastavile su ratna djelovanja još dugo nakon zvaničnog završetka rata: ubacivale su se naoružane grupe „križari“, podmetale bombe u kina, na javnim mjestima u gradovima, ubijani konzuli u drugim zemljama. To nikako nisu bili uvjeti za razvoj nekog demokratskog ozračja. Ipak unatoč tome događao se jedan oduševljeni pokret izgradnje i obnove zemlje. Neki pokušaji koji su u početku preuzeti od sovjetskog modela (kao što su seljačke zadruge) ubrzo su napušteni kad se vidjelo da ljudi to ne prihvaćaju. Nekoliko godina nakon završetka rata 1948. dogodila se rezolucija Informbiroa koja je bila pritisak Staljina i ostalih satelitskih partija na Jugoslaviju i Tita. Budući da su jugoslavenski komunisti energično to odbili i time naglo prekinuli dotadašnje veličanje Staljina i sovjetskog društvenog modela, što je do tada bila praksa, očekivala se i oružana agresija na Jugoslaviju. Dio članova Partije i pripadnika partizanskog pokreta nije mogao prihvatiti taj raskid sa Staljinom. Posebno je taj broj bio velik među Crnogorcima i Srbima. Ovaj raskol mogao je biti plodno tlo za uspjeh Staljinove agresije i Jugoslavija bi tako upala u istočni blok i prošla

Goli otok danas

sve ono ružno što su prolazile ostale zemlje pod sovjetskom okupacijom. Da bi se to spriječilo na Golom otoku ustanovljen je logor u kojem su završili svi oni koji su javno podržali Staljina ili su ih bar tako optužili. Ukupno je tu završilo preko 16 000 zatvorenika koji su „preodgajani“ na najsvirepiji način. Od toga su bili Srbi (44%), Crnogorci (21,5%), Hrvati (16%), Makedonci (5%), Slovenci (3,5%), Albanci (3%), ostali (7%).

Jedan od njih bio je sveučilišni profesor i znanstvenik koji mi je bio drag čovjek i suradnik, a ime mu

ovom prilikom neću spominjati. On mi je pričao kako su izgledale te torture i kako se radilo na tome da ih se slomi kao osobe. On je na jedan indirektan način to ispiranje mozga opisao u jednoj svojoj knjizi na što mi je ukazao. Pričao mi je da je nakon nekog vremena došla vijest o načinu postupanja prema, kako su rekli „vlastitim drugovima“, do Tita i CK pa je poslan Ranković da ispita situaciju. Kaže da su nakon toga smijenjeni svi ti koji su vodili logor i mučili ljude i da je poslije toga postalo malo podnošljivije. Nakon što je odslužio svoju kaznu on je dobio ugledno mjesto u školstvu, a kasnije i na fakultetu, ali na stručno usavršavanje su ga poslali u SAD, a ne u SSSR iako su neke slali i tamo. Pitao sam ga što on inače misli o Staljinu i njegovim zločinima, a on mi je rekao da je to sve bila propaganda i da to nije istina. Spomenuo sam mu Frommovu analizu Staljina kao poremećene ličnosti, a on je rekao da on nikada Fromma ne bi uzeo kao ozbiljnog psihologa.

SAMOUPRAVNI SOCIJALIZAM

Jugoslavenski komunisti, među kojima su Hrvati imali značajnu ulogu, koristili su dugogodišnje boravke u zatvorima stare Jugoslavije tako da su ih pretvorili u vlastite fakultete: čitali su marksističku literaturu, prevodili značajnija djela, održavali kružoke na kojima su raspravljali o tim pitanjima i mogućnostima stvaranja jednog pravednijeg društvenog uređenja. Još za vrijeme teške borbe protiv fašizma, koju su predvodili, na oslobođenim teritorijima formirali su narodne odbore te držali skupove na kojima se odlučivalo o budućoj državnoj strukturi nakon rata (AVNOJ, ZAVNOH itd.). Iako se jedno vrijeme razgovaralo o uvođenju višestranačja od toga se odustalo jer bi te stranke težile ponovnoj uspostavi kapitalističkog sustava koji je bio prije rata. Umjesto toga išlo se na postupnu decentralizaciju i razvoj lokalne samouprave, ali i samoupravljanja u radnim organizacijama. Savez komunista je imao ulogu kreativne grupe koja je trebala inicirati promjene koje bi vodile razvoju samoupravnog društva, a odluke o svakodnevnim problemima nije donosio Savez komunista nego predstavnička tijela koja su za to nadležna.

Sedamdesetih godina je bio uveden delegatski sustav kad je riječ o teritorijalnoj samoupravi. Svaka lokalna jedinica (mjesna zajednica) imala je svoju delegaciju, a ova je birala odbornika u Općinsku skupštinu. Budući da sam tih godina bio član te delegacije i njen odbornik ja sam prije svake sjednice Općinske skupštine s delegacijom raspravio dnevni red i prema njihovim zaključcima sam nastupao i glasao na Skupštini. Delegacije su pokretale i niz pitanja koja se tiču naše mjesne zajednice, ali i općine u cjelini što je također utjecalo na odluke koje je donosila Općinska skupština. Kad to usporedim s današnjim funkcioniranjem lokalne i regionalne samouprave u kojima se stranke međusobno svađaju mislim da je to bilo ne samo mnogo humanije nego i produktivnije jer se energija trošila na rješavanje

stvarnih problema, a ne međusobno svađanje. Evo se kako građani Sarajeva sjećaju samoupravnog socijalizma u kojem su živjeli: <https://www.youtube.com/watch?v=LJT63HI1Ww>

MEĐUNARODNI UTJECAJ

Jugoslavenski samoupravni socijalizam bio je inspiracija mnogim zemljama u svijetu i on je postao jedan od inicijatora Pokreta nesvrstanih koji i danas okuplja 120 članica ili dvije trećine članica Ujedinjenih naroda. Pokret se zalagao za miroljubivu koegzistenciju što je i bila osnovica vanjske politike Jugoslavije. Osnovni principi miroljubive koegzistencije bili su:

uzajamno poštovanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta,
uzajamno nenapadanje,
uzajamno nemiješanje u unutrašnje poslove,
jednakost i uzajamna korist, te
miroljubiva koegzistencija.

Lideri Pokreta nesvrstanih

Tito je svojim ugledom kao antifašist i zagovornik mira u svijetu uz Nasera i Nehrua bio predvodnik ovog pokreta. Pokret je svakako dao veliki doprinos miru u svijetu, zbližavanje dvaju blokova i bio alternativa blokovskoj podjeli svijeta. Međusobno pomaganje, kako u izgradnji pojedinih novooslobođenih zemalja tako i u školovanju njihovih kadrova, u čemu je prednjačila Jugoslavija, davalo je snažan poticaj razvoju zemalja trećeg svijeta pa u to vrijeme nije bilo velikih migrantski pokreta zbog čega se danas grade zidovi, a pojedine se zemlje ograđuju žilet žicama. Titova smrt je doživljena kao svjetski važan događaj, mnoge zemlje su proglasile i petodnevne dane žalosti (kao Norveška), a na sahrani je bilo 209 delegacija iz 127 zemalja. Sve to govori o važnosti jugoslavenskog modela samoupravnog socijalizma u svjetskim razmjerima.

ZAŠTO JE TO DRUŠTVO PROPALO

A kako da je onda to društveno uređenje propalo? Britanski povjesničar Arnold J. Toynbee u svom radu „A Study of History“ analizira rađanje, rast i propadanje dvadesetak većih civilizacija. On zaključuje da propadanje civilizacija nije povezano s gubljenjem kontrole nad okolinom ili vanjskim napadima nego slabljenjem tzv. „kreativne manjine“ koja prestaje biti sposobna da se nosi s novim izazovima. Mislim da se nešto slično dogodilo i u jugoslavenskom društvu. Ta kreativna manjina je dugo vremena bio Savez komunista. Ti hrabri ljudi koji su prošli zatvorske torture, organizirali i uspješno vodili partizanske jedinice u borbi protiv fašizma, organizirali obnovu razrušene zemlje i sustavno razvijali društvo samoupravnog socijalizma, pokrenuli pokret nesvrstanih i radili za mir u svijetu očito nisu imali

nasljednike. U Savez komunista su se uključivali pojedinci zbog osobnih interesa, a ne zbog ideala. Pričalo se – Za ideale ginu budale. Sjetimo se samo onih dosadnih CeKaja na kojima se prelijevalo iz šupljeg u prazno.

Ipak, istini za volju, bio je još jedan vrlo kreativan i uspješan pokušaj da se iz apatije i krize u koju je zapalo jugoslavensko društvo uspješno izađe. Bile su to reforme koje je pokrenuo i proveo hrvatski komunist i partizan, ali i vrhunski privredni stručnjak Ante Marković. Markovićeve reforme ubrzo nakon implementacije počele su davati rezultate, životni je standard počeo rasti, dinar je stabiliziran, inflacija zaustavljena, te je uvedena konvertibilnost. <https://youtu.be/G3dSOfoQiaY> Dinar je postao prva konvertibilna valuta u jednoj socijalističkoj zemlji. Za vrijeme Markovićevih reformi devizne rezerve su porasle s 1,5 na 6,8 milijarda dolara. U roku godinu i pol dana smanjen je inozemni dug Jugoslavije s 21,5 na 12,2 milijarde dolara. Markovićeva je vlada smanjila inflaciju s 56 % mjesečno u prosincu 1989. na 17,3 % u siječnju 1990., te 8,4 % u veljači i 2,4 % u ožujku 1990.

Nažalost u to vrijeme u republikama su došli na čelna mjesta nositelji nacionalističkih ideja koji su ubrzo dobili masovnu podršku i ove uspješne reforme su bile zaustavljane i ometane na razne načine u čemu se posebno isticao Milošević. Da tadašnje jugoslavensko društvo nije doživljavano kao totalitarno (što mu sada neki pripisuju) vidljivo je i iz ponude krajem 1990. da se Jugoslavija primi u Europsku uniju i ponude velikih sredstava za daljnji ekonomski razvoj društva kako je to predviđao Markovićev program, ali nacionalistički vođe to nisu prihvatili. Sudionik tih događaja bio je Kiro Gligorov kao predstavnik Makedonije i evo što on o tome kaže: <https://www.youtube.com/watch?v=uNkJnT2m1aA>

MARKOVIĆEVE REFORME

Jedna od suštinskih promjena koju je zagovarao Ante Marković bila je da radnici postanu dioničari i vlasnici svoje tvornice. Time bi parola „tvornice radnicima“ dobila svoj novu kvalitetu. Koliko znam to su učini Slovenci i zato im privreda nije uništena za razliku od Hrvatske. Evo što je još zagovarao Ante Marković:

"Danas su čitave regije – čija je povijest bogata međusobnim ratovima i razaranjima – u zajednici bogatih i civiliziranih naroda koji se ne odriču svoje povijesti i svojih posebnosti, ali žive zajedno, zajednički okrenuti budućnosti, prednostima ekonomskog povezivanja i kulturnog prožimanja.

Ante Marković

Zar mi to isto nismo učinili 1941. godine u zajedničkoj borbi za goli život, za punu nacionalnu ravnopravnost? Treba li da vratimo kotač povijesti nazad i da platimo cijenu koju smo već platili?! Zablude ćemo plaćati siromaštvom, trovanjem duha i položajem daleke periferije u Europi.

Usmjerimo se zato na izgradnju društva u kom će građanin imati sva prava primjerena suvremenom demokratskom društvu, zajednici ravnopravnih naroda u kojoj nijedan od njih

neće tražiti primat zbog povijesnih, ekonomskih, ili kulturnih ili bilo kojih drugih razloga, kako bi svaki građanin u bilo kom dijelu zemlje imao osjećaj punopravnog građanina, jednako poštovan u svom ljudskom i nacionalnom identitetu".

Ali bilo je kasno. Jedna stara židovska izreka kaže: Kad zastave zavijore sva pamet je u trubi. Ljudi nisu glasali za vlastiti boljitak nego za nacionalne vođe i za stare podjele i vraćanje kotača povijesti unazad, u mržnje, u sukobe i u ratove.

MILITARIZACIJA

Svako društvo obično već u sebi ima neke klice vlastitog samouništenja pa je to tako bilo i u jugoslavenskom samoupravnom socijalizmu. Jedna od značajnijih bila je militarizacija društva. Teška i vrlo krvava borba protiv fašizma bila je osnovica za stvaranje jake armije. Sve jedinice koje su formirane u JNA bile su nasljednice neke od postrojbi iz tog rata. Iako je u stvaranju armije realizirana Marxova ideja o armiji kao naoružanom narodu, po kojoj su svi muškarci bili vojni obveznici, išli na služenje vojnog roka i nakon toga bili raspoređeni u pojedine rezervne formacije koje su se trebale aktivirati u slučaju oružanog napada na zemlju, ipak je bio potreban vrlo broj profesionalni oficirski kadar kako bi taj složeni sustav mogao funkcionirati. Svi smo povremeno pozivani na vojne vježbe kako bi se jedinice držale u pripravnosti. Stalno se govorilo o opasnosti od napada ili od strane NATO-a ili od zemalja varšavskog ugovora. Kad je 1968. izvršen upad sovjetske armije u Čehoslovačku u nekoliko dana dignut je kompletan rezervni sastav jer se očekivao napad i na Jugoslaviju. Ta latentna opasnost od okupacije jedne od velesila utjecala je da su za potrebe armije izdvajana vrlo velika sredstva i da je stvorena jedna od najjačih armija u Europi.

Treba znati da armija ne može funkcionirati kao demokratski nego jedino kao autoritarni i hijerarhijski sustav. Postojao je onaj vic kad je kapetan držao predavanje vojnicima o Egiptu i onda pita jednog vojnika, da li on zna nešto o Egiptu. Ovaj kaže da zna, da tamo teče rijeka Nil i da u njoj ima krokodila i da oni lete. Kapetan kaže, da ne priča gluposti, otkud sad da krokodili lete. Vojnik kaže: „Je nama je to govorio drug major“. „Dobro, lete“, kaže kapetan, „ali vrlo nisko“. Dakle ako je major rekao da lete onda kapetan ne može reći da ne lete. Da je ta armija bila vrlo moćan društveni podsustav vidjelo se po tome što je imala i posebnu partijsku organizaciju i vlastiti Centralni komitet.

Banski dvori nakon avio napada

neposredno prije toga napustili te prostorije i tako preživjeli, ali ozlijeđeni su neki drugi ljudi. Dakle armija je išla na likvidaciju dvojice ljudi koji imaju ovlasti da upravljaju oružanom silom te države.

Kad je devedesetih izbila kriza u Jugoslaviji JNA se otela i počela donositi odluke mimo legalnih organa vlasti. O tome Ante Marković kaže: „Vojska je bila izvan kontrole, a pod utjecajem Miloševića. Kadijević je, u to vrijeme, nesumnjivo kontrolirao vrh Armije“. Čak je armija 7.10. 1991. izvršila atentat na predsjednika Predsjedništva Jugoslavije Mesića, predsjednika Izvršnog vijeća Jugoslavije Markovića i predsjednika Hrvatske Tuđmana raketirajući banske dvore u vrijeme dok su imali sastanak. Na sreću oni su

CRKVE I DRŽAVA

Militarizacije društva koja je nastajala iz straha od napada izvana, a rezultat je bio sveopći rat među vlastitim narodima tako da su sve one bezbrojne granate i oružja i oruđa za ubijanje ljudi završile po glavama stanovnika koji su za njih godinama izdvajali velika sredstva i zbog toga imali niži standard. Osim militarizacije problem samoupravnog socijalizma bio je i odnos s religijom i vjerskim zajednicama. Krleža u jednom svom eseju kaže kako su crkve primjer nedemokratskog sustava, a budući da je u Jugoslaviji bilo više vjerskih zajednica od kojih su najbrojnije pravoslavna, katolička i islamska one su svakako imale vidan utjecaj na sve što se događalo u tom društvu. Odmah po oslobođenju došlo je do sukoba s Katoličkom crkvom čiji predstavnici na čelu sa Stepincem su bili oduševljeno pozdravili osnivanje NDH, pa je u Katoličkom listu od 12. travnja 1945. objavljeno da »Hrvatski narod – hrvatska država – Katolička crkva na veliki slavni dan 10. travnja 1945. stupiše u čvrstu i srdačnu međusobnu vezu«, a nedugo nakon uspostave socijalističke Jugoslavije biskupi na čelu sa Stepincem šalju „Pastirsko pismo“ u kojem oštro kritiziraju odnos nove vlasti prema Katoličkoj crkvi, te su te kritike potkrijepljene pojedinim primjerima gušenja vjerskih sloboda. Iako su sukobi s pravoslavnom crkvom i islamskom zajednicom bili manje izraženi i oni su postojali. Doduše u svim službenim dokumentima religija je bila slobodna i sve vjerske zajednice su bile ravnopravne i slobodne u vršenju svojih aktivnosti ipak je postojao latentni sukob između vjerskih zajednica i države.

Početak rata devedesetih mnogi smatraju akciju Srpske pravoslavne crkve 1989. u nošenju „mošti kneza Lazara po srpskim zemljama“ na kojima su se okupljali deseci tisuća ljudi na područjima na kojima je kasnije došlo do ratnog sukoba. Balašević je to sažeo u izreku – prvo su došli popovi, pa topovi, pa lopovi. Kad čitate vjerske dokumente u njima se zagovara ljubav prema čovjeku, nenasilje i tolerancija, ali u našoj stvarnosti religije su često izraz mržnje i netolerancije što je bilo vidljivo i u ovom ratu kada su masovno rušeni vjerski objekti i rat je imao i karakteristike vjerskog rata. Tako je u BiH u vrijeme tzv. „komunističkog režima“ izgrađeno 850 vjerskih objekata, a za vrijeme prošlog rata kada su na vlast došli nacionalisti i u pravilu veliki vjernici srušeno je 3200 vjerskih objekata. U mom Slavenskom Brodu pravoslavna crkva srušena 1941. i po istom obrascu i 1991. i još sedam objekata na tom širem području. Na novosadskoj televiziji mogli smo vidjeti kako se pripadnici srpskih postrojbi vježbaju u gađanju tornja crkve u Sarvašu, a crkva u Aljmašu (na slici) srušena je do temelja kao i sve ostale katoličke crkve na okupiranom području istočne Slavonije.

Porušena crkva u Aljmašu

VIŠENACIONALNOST

Pored militarizacije i vjerske netolerancije samoupravni socijalizam je imao i izazov višenacionalne zajednice koja uvijek može biti izvor društvene nestabilnosti. Osobno mislim da su višenacionalni odnosi u tom društvu bili uređeni na najbolji mogući način. Pored srpske, hrvatske i slovenske u samoupravnoj Jugoslaviji priznate su i makedonska, crnogorska, muslimanska i albanska nacija, ali i mnoge manje nacionalne grupe koje nisu nazivane manjinama nego narodnostima. Šest republika i dvije pokrajine bile su nacionalne države sa svim bitnim ovlastima (parlament, vlastiti budžet, prosvjeta, kultura, jezik), a zajednički interesi rješavali su se na jugoslavenskom nivou. Budući da svi

narodi žive izmiješani neko striktno odvajanje ne bi se moglo dogoditi bez nanošenja nepravdi većim društvenim skupinama i vjerojatno bez nasilja. Nažalost upravo to se dogodilo. Nije istina da se nije smjelo isticati svoju nacionalnost, kako to sad neki pričaju. I sam Tito se izjašnjavao kao Hrvat. Na neki način je bilo zabranjeno širenje nacionalne mržnje i netrpeljivosti, a jedna od parola koja je bila ideja vodilja bilo je bratstvo i jedinstvo. Njega je trebalo čuvati „kao zjenicu oka“ jer se očito znalo do čega može dovesti nacionalizam.

Nažalost pojedini vodeći predstavnici Saveza komunista u nemogućnosti da pridobiju veću podršku za svoju politiku počeli su se služiti parolama o nacionalnoj ugroženosti što se pokazalo vrlo efikasnim za buđenje nacionalizma i dobivanje podrške pa su čak govorili o „masovnom pokretu“. Iako sami nisu bili nacionalisti igranje s ovom patološkom društvenom pojavom imalo je tragične posljedice i dovelo je do fenomena „etničkog čišćenja“ i „humanog preseljenja“, ali i zločina genocida i fašizacije društva. O tome sam prije šest godina govorio na savjetovanju „Fašizam danas i kako ga prepoznati“ na Evanđeosko teološkom fakultetu u Osijeku i taj tekst ovdje prilažem <https://ladislav-bognar.net/node/169>. Kad se to zlo počelo valjati po bivšoj državi pitali su me moji slovenski prijatelji: „Zar nije bilo bolje da je njih nekoliko desetaka bilo u zatvoru, nego da sad tolike tisuće ljudi nepotrebno izgine i milijuni njih bude istjerano iz svojih domova?“ I stvarno svi vinovnici tih strašnih ratnih događanja u Titovo vrijeme su (osim Miloševića) bili u zatvorima zbog širenja nacionalističke mržnje.

* * *

Iako se danas samoupravni socijalizam u nas proglašava totalitarnim i zločinačkim režimom osobno mislim da je on bio jedan kreativan pokušaj stvaranja humanog društva u kojem neće ljudi kopati po kontejnerima, u kojem će svaki pojedinac biti uvažavan i osjećati se zaštićen od kriminalaca i siguran da je sam gospodar svog života. Društva u kojem tvornice pripadaju radnicima, a zemlja seljacima. Bila je to zemlja za koju je hrvatski pjesnik Jure Kaštelan rekao - Volim te jer si otrla suze bijedi i svoju ljepotu čovjeku dala. Vjerujem da će se ovaj pokušaj stvaranja samoupravnog socijalizma u budućnosti shvaćati kao model o kojem će se govoriti kao jednom od mogućih humanih društava, ali kako to kaže Fromm – Jednom kad ljudi budu zreli za to. O toj zemlji spjevane su mnoge pjesme. Jedna od najljepših je ova od Kemala Montena koju izvodi Ismeta Krvavac i Ambasadori.

<https://www.youtube.com/watch?v=4TuoBWsJUWQ>